

U eseju o Salakruvoj drami («Problem vremena u *Neznanki iz Arasa*») Bunjevac kao da je »ostao na pola puta« između ranije dve mogućnosti, i to je, nesumnjivo, ne samo zbog ova- ga, najbolji esej u knjizi. U njemu on ne prati u prepričava- nju dramsku radnju tek iznutra prožimajući to prepričavanje teorijskom mišlju, ali isto tako ne svodi svoje teorijsko miš- ljenje na geometrijske crteže i grafikone. Misao mu se slobod- no, a istovremeno s teorijskog i naučnog stanovišta vrlo dis- ciplinovano i opravdano, kreće iz jedne umetničke oblasti u drugu, spaja međusobno udaljene primere, nalazeći u njima skrivene analogije, i otkriva jednu veliku, a umesno primenje- nu autorovu opštu obaveštenost i kulturu. Ono što Bunjevac ovde ima da kaže o vremenu u drami (u okviru poglavlja: »Kontraktacija i dilatacija vremena«; »Povratak unazad«; »Ne- utralno ili imaginarno vreme«; »Kompleksno vreme«; »Irever- sibilnost vremena«) može da posluži kao korisna lektira ne sa- mo teatrolozima, nego i antropolozima, psiholozima, sociolozi- ma, teoretičarima raznih vrsta umetnosti; dramsko vreme ov- de postaje ljudsko vreme, ali ne »opevano«, nego strogo »uklje- šteno« u okviru teorijskog i naučnog mišljenja.

Šteta što u ovu knjigu nisu stigla da budu uključena i no- vija Bunjevčeva istraživanja o prirodi komunikacije u pozori- štu. Time bi Bunjevac kao teoretičar drame i pozorišta otkrio i svoju »četvrtu mogućnost«, onu komunikološku i semiološku, a čitaoci bi dobili, ako je suditi na osnovu odlomka iz te stu- dije, objavljenog u »Književnoj reči«, veoma značajan prilog iz ove oblasti, u kojem je, bar koliko je nama poznato, prvi put kompetentno i potpuno odgovoreno na »famoznu« primedbu Žorža Munena da u pozorištu zapravo i ne postoji prava komu- nikacija, jer »gledaoci ne mogu glumcima da odgovore predsta- vom«. No, nadajmo se da će autor umeti da uklopi taj tekst u neku novu knjigu iz oblasti teorije drame i pozorišta, koja neće biti manje zanimljiva i korisna od ove.

MIRKO ZUPANČIĆ: »POGLED U DRAMU«,
Založba »Obzorja«, Maribor, 1979.

Piše: Denis Poníž

Zupančičeva knjiga pozorišnih eseja sastoji se iz dva dela: u prvom su dosad neobjavljivani eseji o dramskom delu Henri- ka Ibsena, a u drugom već objavljeni eseji o pojedinim dra- mama Viljema Šekspira. Drugim rečima: Mirko Zupančič, priz- nati stručnjak za istoriju drame, profesor na ljubljanskoj Aka- demiji za pozorište, radio, film i televiziju, pokušao je da u prvom delu knjige otkrije neke značajne nove poglede na Ib- zenove drame, koje danas jako uznemiravaju evropske teatro- loge i koje im, u svetlu Lukačevih i Kjerkegorovih teorija, ot- varaju nove dileme. Kakav je autor bio Ibsen? Da li moralist, da li samo kritičar buržoaskog društva, i to kritičar »simbolič- nih« područja ovog društva, područja koja su se ticala pre sve- ga sudbine pojedinaca i sudbine ličnosti u vrtlogu povremeno nerazumljivih događaja, dakle događaja koji su izvan materi- jalnog, kritičkom razumu dostupnog ponašanja? Analizirajući u svetlu napred navedenih autora Ibsenove drame, Zupančič mora pre ili kasnije da otkrije da je veliki deo današnjih zna- nja o Ibsenu problematičan i da ne otvara one perspektive koje danas pred nas postavljaju Ibsenove drame *Strahovi*, *Divlja patkica*, *Rosmersholm*, *Johan Gabrijel Borkman*, *Heda Gabler*, *Stubovi društva*, ili, kako u uvodu kaže: »Bilo kako da razmiš- ljamo o problematici Ibsenove forme, jasno je da je ona pove- zana s njegovim sadržajskim umetničkim istraživanjima čove- ka koji se otkriva i odabira. Antički gledalac mogao se identi- fikovati s Edipom, u kome je gledao reprezentanta mitske čov- ekove sudbine, dok Ibsen provocira distance«. U svojim ana- lizama Zupančič detaljno objašnjava to »provociranje distan- ce«, koje za njega predstavlja osnovni dramski konstituent: gledalac vidi sudbine junaka u obrnutoj situaciji; sinteza se kroz zbivanja raspliće u pojedine tokove, istorija se raspliće do kraja, iako se na početku čini da je svet tvrd, bez pukotina i bezvremenski u svojoj potpunosti. Zupančičeve analize nisu op- terećene ranijom svešću i ranijim iskazima o dramatičaru i nje- govim delima, mada se povremeno na njih poziva i većinom ih veoma dobro, analitički i poznaje, posmatrajući ih u hori- zontu jedinstvene moderne evropske drame i teorije o toj dra- mi. Čini se da smo ovim studijama dobili zaista modernu ana- lizu Ibsenove drame, koju dopunjava studija Janka Modera »Ib- zen kod Slovenaca«.

Drugi deo knjige posvećen je Šekspiru. Zupančič analizira redom najpre grupu drama koje naziva »Šekspirova tragična vi- zija sveta«, zatim drame *Romeo i Julija*, *Mletački trgovac* i možda najzanimljiviju Šekspirovu dramu iz »krvavog ciklusa« — *Timona Atinjanina*. Te se analize po svojoj unutrašnjoj kom- poziciji oslanjaju na Jana Kota, pri čemu ipak pokušavaju da prevaziđu nedimenzionalnost samo ideološkog, makar i toli- ko poštenog, angažovanog esejizma. Naravno, pored nepregled- nog mnoštva dela koja govore o Šekspiru, o njemu je veoma teško reći nešto »novo«, ali se on ipak može posmatrati iz od- nosa sopstvenog vizionarstva i sopstvene upravljenosti na raz- nolikost sveta. Upravo je to Zupančič učinio u svojim analiza-

ma. Cela njegova knjiga — i prilozi o Ibsenu i prilozi o Šekspi- ru — otvara niz polemičkih stavova. Nadajmo se da će oni po- stati produktivni, mada redukcija književnih revija u Sloveni- ji, u kojima se zbiva svojevrsan dijalog, ne ukazuje na to i ne daje svetle perspektive, posebno ne takve kakva je anali- tički i esejistički osmišljena knjiga Mirka Zupančiča.

Sa slovenačkog preveo: Jaroslav Turčan

HANS MAGNUS ENCENSBERGER: »NEMAČKA, NEMAČKA,
IZMEĐU OSTALOG« i »PROPAST TITANIKA«,

Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1980.

Piše: Branko Maširević

Encensbergera smo dočekali i ispratili preko naših mogućno- sti. Dok mu nismo utrpali jednu ne baš čisto umetničku nagra- du, mnogi nisu ni čuli za čoveka koga su vrlo brzo proglasili sjaj- nim i moćnim. Doduše, dve knjižice prevedene poezije nisu mač- ji kašalj, ali to je bilo u vreme kad stvaralaštvo nemačkog pesni- ka nisu pratile i neke druge stvari. A ovaj narod je oduvek voleo one druge stvari, pa je tako *dolazak u čistoj formi* često prolazio nezapaženo. Tek, Encensbergeru smo posvetili mnogo šljajfni, tra- ka i poslovnih ručkova, više nego ijednom gostu iste kategorije. Naša vrlo štampa uglavnom je prećutala da Hans nije davao po- jedinačne intervjue, što joj nije smetalo da pod istom firmom objavljuje, gotovo iz dana u dan, njegove proročke i jerećičke re- či. Pokazalo se, naime, da smo vrlo teško izišli na kraj s princi- pijelnim Nemcem. Očevici pričaju da je bilo i fizičkog negodo- vanja nekih naših novinara kad im ovaj nije dao intervjue. A Hans, pesnik, i kao svaki dobar intelektualac, mlak i ugađen, ni- je hteo da se brani. Raširio je ruke i tim »banalnim« gestom po- kazao kako s balkanskim temperamentom nema nikakvih dodir- nih tačaka. Kao i obrnuto, uostalom.

Izbor eseja pod naslovom *Nemačka, Nemačka, između osta- log*, dobro je došao u vreme kad radova ovakve vrste u nas ima sve manje, i to uglavnom u prevodu. Pre svega, reč je o tome da se iz ove knjige može višestruko učiti. Ne samo dijalektičkom miš- ljenju, već i dijalektičkom pisanju, što je posebno potrebno na- šoj književnosti. Encensberger nikad ne promišlja slučajno, ili iz navike, to je, bez obzira što je ovde u pitanju izbor, dosledan i jasan projekat jedne borbe na intelektualnom planu, buntovna i autentična želja da se u ovom kontaminiranom životu bude na jedan valjan i pošten način. Već prvi esej, o industriji svesti, po- kazuje moralni i intelektualni položaj ovog autora. Iako samo je- dan od onih koji se na Zapadu bave ovom problematikom, Encen- sberger se izdvaja od spektakularnih i povodljivih teoretičara ob- likovanja duha, ne samo po imitaciji problema, već i po sasvim odmerenom i odgovarajućem instrumentariju koji koristi u pri- log tvrdnji da je »svest poslednje pribežište pred propašću sveta, koje subjekt u sebi samom traži, i misli da nalazi, kao da je to neka tvrdava, kadra da odoli svakodnevnoj opsadi«. Biti svoj oduvek je bila problematična stvar. Upravo zato što svako misli da je pozvan i prozvan da brine ne samo o sebi već i o drugima. Staro je mišljenje filozofa da je od svih stvari na svetu razum najpravednije podeljen, jer svi veruju da ga imaju dovoljno. A onaj koji je hvalio ludost, Erazmo Roterdamski, pisao je da kad bi svim ljudima sveta odsekli glave i pustili ih niz ulicu, da bi svako potčrao baš za svojom glavom. Mit o sopstvenoj nepogre- šivosti izveden je iz prirodnog determinizma.

Encensberger ukazuje na neadekvatnost upotrebljenog termi- na »industrija svesti«. Ali, mnogi drugi, kao i on sam, nisu izmi- slili ništa bolje. Ta mala terminološka zbrka pokazuje svoju fa- talnost kad nemački autor govori o društvenoj indukciji i pos- redovanoj svesti. I dok se u Vansa Pakarda, kao podnaslov knji- zi *Industrija svesti*, nalazi »skriveni ubeđivači«, Encensberger od- lučuje da akcenat stavi upravo na industrijske razmere, koje su, po njemu, dovele do oblikovanja duha. Hans Magnus ističe da je industrija svesti dete poslednjih sto godina. Kao uslove nje- nov postojanja nabraja prosvetćenost u najširem smislu, političke pretpostavke u vidu proklamovanja ljudskih prava, prvobitnu akumulaciju kao ekonomski faktor i »tehnološke pretpostavke bez kojih se svest ne može industrijski indukovati«. Nedoumice nastaju baš zbog industrijske dimenzije oblikovanja duha. Jer, činjenica je da tek u vreme masovnog društva otkrivamo i one suptilne puteve kojima moć ostvaruje ciljeve na lestvici društve- nosti. Ostaje kao pitanje šta je zapravo Encensberger želeo da prouči: usmeravanje duha, ili industrijske dimenzije na talasnim dužinama duha vremena. Ako je u biti ono prvo, onda se ne mo- že negirati period pre prvobitne akumulacije i tehnološke histe- rije, jer ni u totalitarnim društvima nije sve teklo u čistim obli- cima, putem sile i prava jačeg i bogatijeg, već je i tu postojala čitava mreža tananih metoda kojima su vlastodršci obezbeđivali svoj već osvojeni položaj. Ti su se metodi samo usavršili i postali očigledniji za istraživača kad se povećao udeo tehnologije u sva- kidašnjem životu. Prema tome, ostaje pod znakom pitanja uloga tehnologije, dakle upravo atribut »industrijski« u oblikovanju svesti, jer bi se bez toga iz realnosti prognala čitava religija, sa strahovima i praznicima, tabui u kojima čovek nije okamenio je-